

the hill where it was built. The paper mentions the persons who played a special role in preservation of this monument. We investigated the role of the Kyiv Society in the Protection of ancient monuments and art in the protection of St. Andrew's Church.

Key words: Kiev St. Andrew's Church, the Kyiv Society for the Protection of ancient monuments and art, F.-B. Rastrelli, A. M. Muravjov, Fedir Titov.

УДК 902:528.9(477.41+477.46)"632"

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2016.131.4.07>

О. Лизун, асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАЛЕОЛІТИЧНИХ ПАМ'ЯТОК СЕРЕДЬНОГО ПОДНІПРОВ'Я

Незважаючи на присутність у регіоні Середнього Подніпров'я палеолітичних місцезнаходжень, які вже набули статусу "класичних", щороку з'являються нові археологічні та палеонтологічні пункти. Ураховуючи це, надзвичайно актуальною постає проблема збереження таких пам'яток, особливо враховуючи їх високу атрактивність та потенційні можливості для музеєфікації. Подано загальний огляд проблем, які супроводжують сферу охорони культурної спадщини в Україні, і запропоновано вірогідні шляхи їхнього вирішення. Незважаючи на те, що на території Середнього Подніпров'я існує один частково музеєфікований комплекс, усе ще існують гарні перспективи для створення нових музеїв, археологічних парків чи польових шкіл на базі преісторичних пам'яток регіону. Однією з таких може стати пізньопалеолітична стоянка Межиріч, де вже протягом кількох десятиків років процес музеєфікації перебуває у стані стагнації. Через незахищеність від коливань температури та вологості, кістяні залишки на пам'ятці невідворотно руйнуються. Першим кроком зі збереження стоянки могла б стати підготовка проектної документації для створення повноцінного музею за авторством різнопланової команди у складі інженера-геолога, археозоолога, археолога й інших спеціалістів.

Ключові слова: археологія, охорона культурної спадщини, палеоліт, Середнє Подніпров'я, музеєфікація пам'яток.

Картографування пам'яток археології дає змогу прослідкувати просторові закономірності розташування місцезнаходжень доби первісності в контексті зміни ландшафтної ситуації. На території Середнього Подніпров'я розташовуються палеолітичні пам'ятки, які дали й можуть дати відповіді на численні питання, що пов'язані з проблемами археології, преісторії, геології. Частина з них на тепер має національний статус і занесена до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Їхня цінність не є виключно науковою, деякі з них – Добранічівка, Межиріч, Гінці – мають виняткову атрактивність, неабиякий потенціал до подальшої музеєфікації. Створення на їхній базі музеїв, археологічних парків безумовно підвищить інтерес громадськості до питань давньої історії, дозволить зберегти й донести в первинному вигляді археологічні пам'ятки до прийдешніх поколінь, піднесе туристичну привабливість локальних регіонів на якісно новий рівень. На жаль, сфера охорони культурної спадщини за роки Незалежності потерпає від ряду проблем різного характеру. Ситуація наразі не лише не прогресує у плані збереження й захисту археологічних пам'яток, але й не дозволяє продовжити й завершити вже розпочаті проекти. Метою цієї статті є загальний огляд картографії палеолітичних місцезнаходжень Середнього Подніпров'я, виділення проблем та шляхів їхнього вирішення у сфері охорони та захисту культурної спадщини України. Актуальним є моніторинг сучасного становища археологічних пам'яток, їхньої збереженості та перспектив до подальшої музеєфікації.

Під Середнім Подніпров'ям у цій статті розуміється територія, що простягається вздовж відрізка течії Дніпра від гирла Десни на півночі до міста Кременчук на півдні. Із заходу та південного заходу регіон обмежується вододільним гребнем Придніпровської височини, а зі сходу – вододілом малих притоків лівого берега Дніпра. Незважаючи на розбіжності, що зустрічаються у трактуванні географічних кордонів Середнього Подніпров'я, такі територіальні межі зустрічаються в літературі.

Зважаючи як на наявність пізньопалеолітичних стоянок у Середньому Подніпров'ї, так і на перспективу появи нових, проблема їхнього збереження й можливої музеєфікації постає як ніколи актуальною. За роки Незалежно-

сті прийнято кілька десятків законів і підзаконних документів, направлених на визначення й удосконалення правових, організаційних, матеріально-технічних засад сфери охорони пам'яток. Серед них провідне місце займають "основні" закони: "Про музеї та музейну справу" (1995), "Про охорону культурної спадщини" (2000; зміни і доповнення – 2004), "Про охорону археологічної спадщини" (2004), а також окремі статті інших законодавчих актів, наприклад, Земельного Кодексу України, Кримінального Кодексу України тощо [9].

Однак ситуація у сфері державної охорони пам'яток залишається невтішною через ряд проблем. Дуже повільно відбувається процес внесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток, що пов'язано з кількома чинниками: недостатнім фінансуванням, малою кількістю кваліфікованих кадрів, надто складною схемою внесення. У зв'язку з проблемою реєстрації пам'яток слід зазначити, що спостерігається яскраво окреслена тенденція до зменшення кількості пам'яток, хоча об'єктивно їхня кількість має зростати (триває процес активного виявлення пам'яток, визначення відповідних критеріїв нових – щойно виявлених об'єктів культурної спадщини). Проте, численні порушення пам'яткоохоронного законодавства та проведення паспортизації призводять до подальшої втрати пам'яток [11, с. 6–7].

Надто актуальною проблемою стосовно археологічних пам'яток є розширення мережі незаконних (без дозвільних документів – кваліфікаційного "Відкритого листа" та Дозволу) розкопок, які проводять грабіжники (так звані чорні археологи) із метою отримання цінних артефактів. На жаль, у цьому питанні Україна випереджає інші країни світу. "Чорна" археологія, яка працює на замовлення приватних колекціонерів, стала окремою галуззю отримання надприбутків [9, с. 7–8]. Для подолання цієї проблеми необхідно виробити цілий комплекс заходів, який активно дискутується в літературі. Кримінальна відповідальність, яка передбачена в кримінальному кодексі України, не є перешкодою для авторів нелегальних розкопок. Потрібен дієвий механізм викупу державою цінностей, що були знайдені у процесі робіт "чорними археологами", а також встановлення винагороди в 50 % скарбощукачам – практика, яка існує в багатьох країнах.

Звичайно, таку проблему слід активно висвітлювати в ЗМІ, з міжнародних трибун, оскільки йдеться про втрату країною культурної спадщини [3, с. 9].

Серед інших негативних елементів, що належать до сфери охорони археологічних пам'яток, можна згадати брак державного фінансування, нераціональний розподіл бюджетних коштів, відсутність стимулів для залучення приватних активів. Із цього випливає вкрай невисока кількість професійних спеціалістів, які офіційно залучені до пам'яткоохоронної діяльності. Надвисокі об'єми роботи та низька матеріальна стимуляція призводять до скорочення штату робітників. За європейськими стандартами видатки на культуру становлять 2 % від загальнодержавного кошторису, і 3–4 % місцевого [8, с. 84]. Зрозуміло, що державні субсидії не можуть покрити всього обсягу необхідних фінансових впливів для охорони культурно-історичної спадщини. Однак у той же час не створено заохочувальну систему пільгових субсидій для меценатів і благодійників, матеріальна допомога від приватних і юридичних осіб все ще має спорадичного характеру. Не налагоджена співпраця з громадськими організаціями дотичного до сфери охорони пам'яток характеру.

Пам'ятки періоду палеоліту у Середньому Подніпров'ї характеризуються різним типом джерел. Серед них виділяється стоянка так званих "мисливців на мамонтів" із рештками будівельних споруд, багатим фауністичним і крем'яним комплексом. У Середньому Подніпров'ї можна говорити лише про одну успішну спробу часткової музеєфікації подібної пам'ятки. Ідеться про Добриничівську стоянку (Яготинський р-н, Київська обл.), що належить до межирицького варіанту епіграфету басейну Середнього Дніпра. Відкритий у 1970 р. четвертий ГПК із рештками житла з кісток мамонтів був залишений на місці. Над ним у 1977 р. збудовано цегляний павільйон-музей "Добриничівська стоянка", який зараз є філіалом Яготинського історичного музею. Третій ГПК, що був досліджений у 1969 р., перевезено до археологічної секції Переяслав-Хмельницького музею народної архітектури та побуту. Відмінною рисою є те, що матеріали з комплексу не розбирали під час польових досліджень, а перевезли великими монолітними блоками разом із землею, що оточувала культурний шар. На останньому етапі у Переяслав-Хмельницькому музеї були проведені роботи з відновлення ситуації, яка була зафіксована під час розкопок [1, с. 106–107].

Однією з пам'яток, де процес музеєфікації перебуває у стадії стагнації протягом кількох десятиліть, є Межирицька стоянка (Канівський р-н, Черкаська обл.), яка була відкрита у 1965 р. Нині її занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України національного значення. Після відкриття четвертого ГПК із рештками житлової споруди М. І. Гладких і Н. Л. Корнієць було розроблено стратегію його консервації й подальшого експонування *in situ* у спеціально обладнаному павільйоні [2]. Першим кроком було встановлення над четвертим житлом каркасної надбудови для захисту пам'ятки від механічних і природних впливів. Після цього процес подальшої музеєфікації затих, аж поки в 2012 р. дах ангара не витримав зимових опадів і завалився. На місці старого павільйону було збудовано новий, але цим перелік проблем зі створення музею не вичерпується. Як старий, так і новий ангар не придатні для зберігання фауністичних залишків протягом тривалого часу. Археологічний кістковий матеріал в усьому своєму різноманітті (трубчасті, плоскі, короткі кісткохребетних, кісткоподібні і епідермальні утворення – бивні, зуби і так да-

лі), як і інші матеріали органічного походження, характеризуються вкрай високим ступенем чутливості до різного роду деструктивних впливів. Найбільш руйнівними факторами є перепади рівнів температури та вологості, що активізують процеси руйнації [4, с. 262]. Дослідники рекомендують зберігати палеонтологічні зразки при $t^{\circ} = 14\text{--}15^{\circ}\text{C}$ і відносної вологості $J = 55\text{--}60\%$. Теріологічні колекції можна зберігати при $t^{\circ} = 18\pm 1^{\circ}\text{C}$ і відносної вологості $J = 55\text{--}65\%$ [5, с. 142]. Зрозуміло, що "бляшаний" павільйон не може дати таких стабільних сприятливих умов для зберігання. Якщо додати відсутність належної консервації фауністичних решток, то постає нагальна проблема якнайшвидшої процедури музеєфікації в найближчі роки. Першим кроком на цьому шляху могла б стати підготовка проектної документації зі створення повноцінного музею для подальшого збереження пам'ятки, за авторством різнопланової команди у складі інженера-геолога, археозоолога, археолога й інших спеціалістів. На цьому етапі реалізації цього плану заважає головним чином брак фінансування й бюрократичні перепони з боку держави.

Ще однією пам'яткою, що має статус національної і перспективи до подальшої музеєфікації, є Гінці (Лубенський р-н, Полтавська обл.). Передбачається музеєфікація відкритих решток житлових конструкцій із кісток мамонта. Із метою забезпечення їхнього збереження від атмосферних опадів, інших небажаних природних процесів, які можуть негативно вплинути на стан схоронності викопного матеріалу, розкопки проводяться у двох переносних павільйонах-ангарах [6, с. 9].

Список перспективних для музеєфікації пам'яток не обмежуються вищезгаданими стоянками. Створення музеїв чи археопарків є перспективним напрямом у сфері збереження культурної спадщини. Він, тим не менше, обмежений рядом проблем [10, с. 35]. Ідеться насамперед про дотримання охоронних зон, виділення ділянок під будівництво приміщень, вирішення проблем власності та фінансування, створення проектної документації, підведення електрики, водогону та дренажу тощо. Такий досвід можна запозичити і у європейських колег – прикладом може слугувати стоянка Вертешселеш в Угорщині, яка зараз є філіалом Будапештського історичного музею. Популяризація таких місць серед громадськості дозволить привернути увагу до правдивої історії України, сприятиме туристичній привабливості територій, популяризуватиме археологію серед широкого загалу. Однак для подолання усіх проблем у сфері охорони та збереження культурної спадщини потрібні сили й зацікавленість обох сторін: з одного боку – археологів, палеонтологів, музеєзнавців, небайдужих громадян і держави – з іншого.

Список використаних джерел

1. Гладких М.І. Пізньопалеолітичні житла, методи їх консервації та експонування / М.І. Гладких // *Археологія*. – 1972. – № 6. – С. 106–107.
2. Гладких М.І. Нова споруда з кісток мамонта в Межириччі / М.І. Гладких, Н.Л. Корнієць // *Вісник Академії наук УРСР*. – 1979. – № 9. – С. 50–54.
3. Жадько В.О. До проблеми збереження історичної спадщини та формування законодавчої бази / В.О. Жадько // *Гілея: науковий вісник*. – 2010. – Вип. 33. – С. 6–12.
4. Жмур О.В. Реставрация и консервация археологической кости в полевых условиях: недостатки и преимущества / О.В. Жмур // *Радловские чтения, 2006: тезисы докладов / Рос. акад. наук, Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера)*. – СПб.: МАЭ РАН, 2006. – С. 261–265.
5. Крахмальна Т.В. Експонування палеоприродної спадщини четвертинного періоду / Т.В. Крахмальна, Д.В. Кепін // *Праці центру пам'яткознавства*. – 2010. – № 17. – С. 135–150.
6. Крахмальна Т.В. Музеєфікація пам'яток плейстоцену України / Т.В. Крахмальна, Д.В. Кепін // *Наукові записки Державного природознавчого музею*. – 2011. – Вип. 27. – С. 3–13.

7. Нужний Д.Ю. Верхньопалеолітична стоянка Семенівка 3 та особливості весняно-літніх поселень межирічської культури / Д. Ю. Нужний, Д. В. Ступак, П. С. Шидловський // Археологічний альманах. – 2000. – № 9. – С. 123–136.

8. Опалько Ю. В. Збереження культурно-історичної спадщини в сучасній Україні: проблеми та перспективи / Ю. В. Опалько // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1 (2). – С. 83–88.

9. Правова охорона культурної спадщини. Нормативна база: 36. документів / Автор-упоряд. : М. Є. Левада, М. Т. Пархоменко, О. М. Титова. – 2-ге вид. – К. : ХІК, 2006.

10. Пустовалов С. Ж. Потенційні можливості музеєфікації пам'яток кам'яної доби на теренах України / С. Ж. Пустовалов, Л. О. Чухрай // Наукові записки НаУКМА. – 2007. – Т. 62: Теорія та історія культури. – С. 28–38.

11. Титова О. М. Деякі актуальні питання збереження культурної спадщини України / О. М. Титова // Праці Центру пам'яткознавства. – 2009. – Вип. 16. – С. 5–10.

References

1. HLADKYKH, M. I. (1972) Piznopaleolitychni zhytla, metody yikh konservatsii ta eksponuvannya. *Arkheolohiia*. 6, 106–107.

2. HLADKYKH, M. I., KORNIETS, N. L. (1979) Nova sporuda z kistok mamonta v Mezhyrichi. *Visnyk Akademii nauk URSR*. 9, 50–54.

3. ZHADKO, V. O. (2010) Do problemy zberezhenia istorychnoi spadshchyny ta formuvannya zakonodavchoi bazy. *Hileia: naukovyi visnyk*. 33, 6–12.

4. ZHMUR, O. V. (2006) Restavratsiya i konservatsiya arkheologicheskoy kosti v polevykh usloviyakh: nedostatki i preimushchestva. In:

Chistov Yu. K., E. A. Mikhajlova (eds.) *Radlovskie chteniya*, 2006: tezisy dokladov. St. Petersburg: MAE RAN, pp. 261–265.

5. KRAKHMALNA, T. V., KEPIN, D. V. (2011) Eksponuvannya paleopryrodnoi spadshchyny chetvertynnoho periodu. *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva*. 17, 35–150.

6. KRAKHMALNA, T. V., KEPIN, D. V. (2011) Muzeifikatsiya pamiatok pleistotsenu Ukrainy. *Naukovi zapysky Derzhavnoho pryrodnavchoho muzeiu*. 27, 3–13.

7. NUZHNYI, D. Yu., STUPAK, D. V., SHYDLOVSKYI, P. S. (2000) Ver khnopaleolitychna stoianka Semenivka 3 ta osoblyvosti vesniano-litnikh poselen mezhyrichskoi kultury. *Arkheolohichniy almanakh*. 9, 123–136.

8. OPALKO, Yu. V. (2007) Zberezhenia kulturno-istorychnoi spadshchyny v suchasniy Ukraini: problemy ta perspektyvy. *Stratehichni prioriteti*. 1 (2), 83–88.

9. LEVADA, M. Ye., PARKHOMENKO, M. T., TYTOVA, O. M. (eds.) (2006) *Pravova okhrona kulturnoi spadshchyny. Normatyvna baza: Zb. dokumentiv*. 2nd ed. Kyiv: KHLK.

10. PUSTOVALOV, S. Zh., CHUKHRAI, L. O. (2007) Potentsiini mozhlyvosti muzeifikatsii pamiatok kamianoi doby na terenakh Ukrainy. *Naukovi zapysky NaUKMA*. 62, 28–38.

11. TYTOVA, O. M. (2009) Deiaki aktualni pytannia zberezhenia kulturnoi spadshchyny Ukrainy. *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva*. 16, 5–10.

Надійшла до редколегії 28.11.16

O. Lyzun, PhD student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PRESENT STATE AND PROSPECTS OF PRESERVATION OF PALEOLITHIC SITES IN THE MIDDLE DNIEPER AREA

Article describes patterns of locations of Paleolithic sites on the modern territory of the Middle Dnieper region. A number of "classical" Paleolithic localities has already exist in this area. Besides that, new archaeological and paleontological sites are added to the map every year. The problem of preservation of such prehistoric localities is extremely important because their potential for museification is unusually high. The paper describes issues of cultural heritage protection in Ukraine and proposals to address them. On the territory of the Middle Dnieper is already exist one partly finished museum complex on the area of Upper Paleolithic site. There are still good prospects for new museums, parks or archaeological field seminars on the base of regional prehistoric localities. Maybe, the best candidate for this is Mezhyrich. On this site the process of museum creation is in stagnation. Here residues of fauna collapsing very fast because of fluctuations in temperature and humidity. The first step for preservation of archaeological heritage in Mezhyrich could be the preparation of project documentation to create a complete museum.

Key words: archaeology, protection of cultural heritage, Paleolithic, Middle Dnieper area, museification of sites.

УДК 351.853

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2016.131.4.08>

Б. Моця, канд. іст. наук

Міністерство культури України, Київ, Україна

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Подано стислу характеристику сучасного стану системи органів охорони культурної спадщини й актуальні проблеми її функціонування у правовому полі України, аналізується стан розроблення нормативно-законодавчої бази, забезпечення відповідних структур кадровим ресурсом і необхідним фінансуванням. Розглянуто найгостріші проблем організації охорони культурної спадщини України. Визначено стратегічні напрями пошуку шляхів вирішення питань, що потребують першочергової уваги.

Ключові слова: орган охорони культурної спадщини, закон, містобудівна діяльність, пам'ятки культурної спадщини.

Відповідно до Положення про Міністерство культури України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 3 вересня 2014 р. № 495, головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування й реалізацію державної політики у сфері охорони культурної спадщини, вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей визначено Міністерство культури України, у складі якого діють спеціалізовані структурні підрозділи, які опікуються цими питаннями.

Серед пріоритетних напрямів діяльності Міністерства культури України – розбудова галузевої законодавчої й нормативної бази, посилення контролю за дотриманням законодавства у сфері охорони культурної спадщини, забезпечення подальшого наповнення музейного фонду України та Державного реєстру пам'я-

ток нерухомої культурної спадщини, а також поглиблення міжнародної співпраці, зокрема розширення присутності українських об'єктів у списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Ситуація щодо законодавчого підґрунтя пам'яткоохоронної роботи, загалом, може визначатися задовільною. Обов'язок держави щодо збереження культурного надбання визначено, у першу чергу, Конституцією України. У межах конституційних норм нині у правовому полі України діють закони "Про охорону культурної спадщини", "Про охорону археологічної спадщини", "Про перелік пам'яток культурної спадщини, які не підлягають приватизації", ряд спеціалізованих актів Кабінету Міністрів України, що вносять деякі аспекти пам'яткоохоронної діяльності, відповідні накази Міністерства тощо.